

**Oryantalizmin Ortaçağ Avrupasındaki Düşünsel Kökenleri:
Batı'nın "Ötekileştirdiği" Müslüman Doğu**

Intellectual Roots of Orientalism in Europe in the Middle Ages:
The Muslim East "Othered" by the West

Selda GÜNER*

Öz

Eğer Oryantalizm, Avrupa'nın *Doğu* olarak adlandırdığı coğrafyaya özgü adet, dil, din ve buna benzer maddî ve manevî değerleri öğrenme çabası ise, *Müslüman doğunun* Avrupa'yla karşılaştığı 8. yüzyılı oryantalizmin doğuş tarihi olarak belirlemek mümkündür. Zira Avrupa'nın *Doğu*'ya merakının şekillenmesinde İslâm, ilk belirleyici rolü oynamıştır. Bu tarihten itibaren İslâm, hem inanç anlamında hem de siyasal, askerî, toplumsal ve kültürel anlamda *Doğu*'ya duyulan bir merakın ana şekillendiricisi olacaktır. Bu merak ise, Avrupa'nın kendi tarihsel dönüşümü ile farklı alanlara (sanat, edebiyat, felsefe, tıp, filoloji vb.) kök salacaktır. Avrupa tarihi, farklı bir din ve bu dine inananların nasıl *ötekileştirildiğini* ve zamanla bu *ötekileştirilmenin* sadece dinsel farklılıkla sınırlı kalmayıp, tamamıyla dünyevî (maddî) unsurlarla da belirlendiğini göstermektedir. Zamanla Avrupa ve tabii ki Oryantalizm için, *Doğunun* sınırları genişlemiştir –Hindistan ve Uzak Doğu-, ama Oryantalizmin *Doğu* ya da *öteki* olarak tanımladığı İslâm coğrafyasıyla ilişkileri ve ona yönelik ürettiği bilgiler ve bizzat Oryantalizmin kendisi bu çalışmanın ana hatlarını belirlemektedir. Oryantalizm başlı başına modern bir fenomen değildir, Occident'ın kendi egemenliği ve üstünlüğünü vurgulaması lehine 18. yüzyıldan itibaren, Avrupa aklının *Doğunun* gerçekliklerinin yanlış temsilinin doğal bir ürünüdür. Şüphesiz Oryantalizm, 18. yüzyılda gelişmiş akademik bir disiplindir ve tarih, filoloji ve antropoloji gibi disiplinlerle pekiştirilmiştir. Bu yüzyılda Oryantalizm, *Batı* ile *Doğu* arasındaki ilişkiye bir iktidar, egemenlik ilişkisi zaviyesinden yaklaşır. Bu sebeple Oryantalizm bir bilgi/iktidar aygıtı olarak formüle edilmiştir. Bu Oryantalizm ve sömürgecilik arasındaki ilişki sorusunu doğurmaktadır. Ancak Oryantalist bilginin *Müslüman doğuya* bakışında Ortaçağ Hıristiyan Avrupa düşüncesinden önemli ölçüde beslendiği de görülmektedir. Diğer taraftan bir bilim olarak Oryantalizm *Doğu*'ya bir öğrenme ve keşif konusu olarak sistemli bir biçimde bakılmasını sağlamıştır. Bunu

* Araştırma Görevlisi, Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, sguner@hacettepe.edu.tr

Ortaçağdaki Avrupalı düşünürlerden farklı olarak İslâm dünyasına ait kavramlar, şahıslar, olgular ve olayları da tartışmaya açarak ve onlara yeni anlamlar yükleyerek yapmıştır. Ancak bu makale, *Batıda* genel kabul gören İslâm imajının oluşum evrelerinden ilkinde yani Oryantalizmden önceki haline dikkat çekmeye çalışmaktadır. Bu ise, Ortaçağ'da İslâm'a çizilen coğrafi, siyasi, dinî ve diğer kültürel sınırların tartışılmasını gerektirmektedir.

Anahtar sözcükler: oryantalizm, Avrupa, İslâm, Hıristiyanlık, öteki..

Abstract

If Orientalism is defined as a European attempt to understand the material and moral values like religion, language and customs of the East, meeting of the West with the Muslim East the 8th century can be assumed to be its origin, because the determining role which formed the interest of the West in the East belonged mainly to Islam. Thereafter, Islam shaped the Western curiosity towards the East which included military, cultural, social and political interests. These interests would strike roots in different fields like literature, philosophy, religion, medicine etc. with Europe's own transformation. The history of Europe presents us how the adherents of a different religion became "the others" and how the role of religion decreased in this differentiation and quitted the scene to more secular components. In time, as the West met other Eastern civilizations, the borders of the East and Orientalism were enlarged. But this study focuses on Orientalism which defined Islam as the East and "the other." Orientalism is not really a thoroughly modern phenomenon, but is the natural product of European mind to misrepresent the realities of Orient self-affirmation, domination and ascendancy since the 18th century. Undoubtedly, Orientalism as an academic discipline was established in the 18th century and strengthened by history, philology and anthropology. In this century, Orientalism approached to relations between the East and the West from the perspective of power and domination. For this reason, Orientalism was formulized as an instrument of knowledge/power. This raises the question of the relationship between Orientalism and colonialism. However, the perspective of Orientalist knowledge towards the Muslim East was nurtured from Christian European thought of the Middle Ages. On the other hand, Orientalism as a science enabled to look systematically to the East as a subject of learning and discovery. But to improve this method, Orientalism debated and gave new meanings to the concepts, people, cases and facts belonging to Islamic World, which is different from the method of European thinkers of the Middle Ages. This article will try to draw attention to the formative phase of the Islamic image in Europe, i.e. its state before Orientalism. This requires a discussion on geographical, political, religious and other cultural boundaries in order to understand these formative years.

Key words: Orientalism, Europe, Islam, Christianity, the other.

Oryantalizm: Doğu'daki Batı ve/ya Batı'daki Doğu

Oryantalizm, Doğu hakkında bilgi edinme çabası olarak tanımlanabilir. Türkçede oryantalizm, *Doğu bilim* veya *şarkiyatçılık* olarak karşılık bulmaktadır (TDK, 1992,

s.1120). Buradan hareketle *Oryantalist*'i, Doğu'yla ilgili incelemeler yapan, oraya dair konularda uzmanlaşmış, Batılı bilim adamı şeklinde tanımlamak mümkündür. *Orientalist* kelimesi ilk olarak 1779'da İngiltere'de, 1799'da ise Fransa'da kullanılmaya başlanmış, 1838 yılında Fransız Dil Akademisi'nin sözlüğüne girmiştir.¹ Oryantalizm, Batı'nın Doğu'ya yaklaşımını tanımlamak için kullanılagelen genel bir terim olarak da kabul görmektedir. Ancak temelde Oryantalizm, Doğu'ya sistematik bir öğrenme, keşfetme ve uygulama nesnesi olarak yaklaşan bir disiplindir (Schaar, 2000, 181-182; Yeğenoğlu, 1999, s. 110). Bu kelime, oldukça geniş bir yüzölçümünü içine almaktadır. Avrupa'nın doğusundan itibaren bütün bir Asya ve Afrika dünyasını, yakın, orta ve uzak Doğu'yu, tarihlerini, dillerini, coğrafyalarını, dinlerini, kültürlerini ve edebiyatlarını inceleme işi olarak son derece geniş bir sahaya yayılmıştır. Bununla birlikte *Batı Asya*, *Orta Asya* ve *Doğu Asya*, *Orta Doğu* ve *Uzak Doğu* terimleri Avrupa merkezlidir. Batı'nın ve Doğu'nun, yani kıtaların ve coğrafî bölge ve yönlerin böyle kuruluşunun bir tarihi olduğu unutulmamalıdır. *Orta Doğu*, *Uzak Doğu*... *neye göre orta? nereden uzak?* gibi soruları sorduğumuzda bu kategorilerin bir yeri merkez aldıklarını görebiliyoruz². Batı, Doğu ya da başka mekânların hiç biri basitçe reel coğrafî mekânlar değil, tarihsel ve söylemsel kurgulardır. Batı'yı merkeze koyan bu *dünya* kurgusunun oluşumu, elbette Batı ile dünyanın geri kalanı arasındaki ekonomik ve siyasal güç ilişkilerine bağlıdır. Bu noktada *Batı uygarlığının* özgül bir özelliğine dikkat etmek gerekmektedir. Batı olarak kabul ettiğimiz, kültürel/ekonomik/siyasal oluşumu *modern* kılan özelliğin bir yönüyle bilgi-güç ilişkisine dayanan bir yönetim mantığı olduğunu söyleyebiliriz. Hem akademik hem de günlük dilde kullandığımız *Batılı* ve *Doğulu* kavramları böyle bir gücün işleyişinin sonuçlarıdır. Dolayısıyla, Batılı *olmayanları* (ötekileri) bilme ve yönetim nesnesi haline getiren Oryantalizm gibi söylemler, siyasal, ekonomik ve kültürel bir birlik olarak Batı'yı, Batılı özneyi hâkim bir evrensel norm ve merkez olarak kurma işlevine de sahiptirler (Keyman ve diğerleri, 1999, s. 10). Oryantalizmin yörüngesindeki bu coğrafî bölümlenmeler ve mesafelendirmeler Doğu'yu, basitçe başka bir mekân ya da kültür değil, Batı'dan radikal olarak farklı, hem daha az *uygar* hem de *gizemli*, egzotik ve fantastik bir mekân olarak kurmaktadır. Ancak Doğu veya daha genel olarak dünyanın batısı dışında kalan yerleri üzerine geliştirilen bilimsel bilgi ve düşünceler, edebî veya sanatsal ürünler, bu bilgileri ve söylemleri geliştiren Avrupalının ekonomik ve siyasal güç konumlarından, bu güç konumuna bağlı ideolojik söylemler, fanteziler ve mitlerden bağımsız değildir³. Oryantalizm yalnızca basit bir coğrafî ayrımı kendisine temel almaz; o aynı zamanda,

¹ Bkz. Rodinson, 1983, s. 63; Yıldırım, 2002, s. 19; Zakzuk, 1993, s. 10.

² Bkz. Cardini, 2004, s. 2-4; Keyman ve diğerleri, 1999, s. 7-9; Yıldırım, 2002, s.19.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Amin, 1989; Said 1995; Young 1990.

bilimsel araştırma ve incelemeye dayalı buluş, filolojik yeniden yapılandırma, psikolojik ve sosyolojik çözümlene ve betimleme gibi araçları da kullanır. Bu şekliyle Oryantalizm, farklı bir dünyaya yönelik, belirli bir anlama, kimi durumda denetleme, değiştirme, hatta şekillendirme istencinin dile getirilişidir.

Bu noktada Said'in, Oryantalizmin modern siyasal düşünsel kültürün sadece temsilcisi değil, önemli bir boyutu olduğu ve bu biçimiyle Doğu'dan çok "Batı" dünyasıyla ilgisi olduğu yönündeki tezi dikkati çekmektedir⁴. Doğu, Avrupa'nın sadece komşusu değildir; Avrupa'nın en büyük, en zengin sömürgelerinin mekânı, uygarlıkları ile dillerinin kaynağı, kültürel rakibi, en derin ve en sık yinelenen *öteki* imgelerinden biridir (Soykut, 2001, s. 1-3). Doğu, onun karşıt imgesi, düşüncesi, kimliği, deneyimi ve hatta karanlık yüzü olarak Batı'nın tanımlanmasına yardımcı olmuştur; yani Doğu, Batı'nın maddî uygarlığı ile kültürünün bütünleyici bir parçasıdır. Oryantalizm bu bütünleyici parçayı, kültür, hatta ideoloji düzleminde, bir söylem biçimi olarak – bu söylemi destekleyen kurumlarla, sözcük dağarcığı ve araştırmalarla, öğretilerle, hatta sömürge bürokrasileri ve sömürge biçemleriyle- dile getirir, temsil eder. Bir bilim olarak Oryantalizmin, 18. yüzyıl sonlarında başladığı kabul edilirse, Doğu'yla –Doğu hakkında saptamalar yaparak, ona ilişkin görüşleri meşrulaştırarak, onu betimleyerek, öğretmek, oraya yerleşerek, onu yöneterek- uğraşan ortak kurum olarak, kısacası Doğu'ya egemen olmakta, Doğu'yu yeniden yapılandırmakta, Doğu üzerinde yetke kurmakta kullanılan bir Batı biçemi olarak incelenebilir, çözümlenebilir (Said, 2001, s. 11-13) .

Avrupa'nın yüzyıllardır hiç kopmayan çok yakın ilişkiler içinde bulunduğu ve Akdeniz tarihinin bir parçası olan Doğu ile bu çalışmadaki coğrafi sınırlamamızı yapıyoruz. Buna *Yakın* ya da *Orta* Doğu diyebileceğimiz gibi, Akdenizli Doğu da diyebiliriz; yani *Müslüman Dünya*. Oryantalizmin bir fikrî gelişim çizgisi olarak 18. yüzyıldan önce başladığı kabul edilirse, Oryantalizm, Avrupa'nın Doğu'ya bakışının sadece bir yönünü yansıtmaktadır. Neredeyse bin yıl boyunca, Doğu dendiğinde anlaşılan şey Müslümanlar veya İslâm'dır. Böylece, Doğu'nun büyük kısmı –Hindistan, Çin, Japonya – bu çalışmanın dışında bırakılıyor. Bir inanç olarak İslâm'ın ve sosyo-

⁴ Avrupa ve Doğu arasında coğrafi-siyasal mücadeleler bağlamında ortaya çıkan bir güç söylemi olarak Oryantalizm düşüncesi, E. Said'in *Orientalism*'i için de esas teşkil eder. Said'e göre, bir söylem olarak Oryantalizm, dünyayı net bir biçimde Batı ve Doğu olmak üzere ikiye böler. Said'e göre, Oryantalizm'in konusu, Doğu'yu doğululaştırmaktır ve bunu, temel sömürgeci eşitsizlikler bağlamında yapar. *Oryantalizm* adlı eserinde Said, *Doğu* olarak adlandırılan yapının, Aydınlanma sonrası dönemde, Avrupa kültürü tarafından nasıl kurulduğunu ve üretildiğini anlatmaktadır. Said'in bu eksende yaptığı tanımlamaya göre, Oryantalizm, *Doğu* ile *Batı* arasındaki ontolojik ve epistemolojik ayrıma dayanan bir düşünme biçimidir. Aralarında ozanların, romancıların, felsefecilerin, siyaset kuramcılarının, iktisatçıların, politikacı ve idarecilerin de olduğu bir yazar topluluğu, Doğu'ya Doğu insanına, folkloruna, törelerine, hayata bakış açısına vb. ilişkin kuramları, destanları, romanları, toplum betimlemelerini, siyasal kayıtları işleyip damıtırken, Doğu ile Batı arasındaki temel ayrımı başlangıç noktası saymıştır. Ayrıntılar için bkz. Ahmad, 2000, s. 288-289; Keyman, 1999, s. 77; Said, 2001, s. 12, 22; Turner, 1997, s. 119.

kültürel bir sistem olarak İslâmiyet'in incelenmesine, yüzyıllardır Batılı bilim adamlarının araştırma konuları, bakış açıları ve vardıkları sonuçların belirlediği bir perspektif hâkim olmuştur. Bu doğrultuda aynı kavramsal çerçeve içinden farklı yaklaşımlar olarak –teoloji, tarih, filoloji, sosyoloji gibi- İslâm üzerine çalışmalara katkıda bulunan çeşitli disiplinler ortaya çıkmıştır (Turner, 1997, s. 16). Şüphesiz bu perspektif ya da kavramsal çerçeve Oryantalizmin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.

18. yüzyılda bilimin ve sömürgeciliğin yanında adı henüz zikredilmeden önce, Oryantalizmin fikir olarak doğuş öyküsü dikkat çekicidir. Bu bağlamda Avrupa orta ve yeniçağlarındaki Oryantalizm, *Christianitas* dâhilinde olmayan bölgelerin kültür, dil, gelenek ve dinlerine dair meraktan ve bazen de haber alma ihtiyacından doğan araştırma ve incelemeler olarak karşımıza çıkmaktadır (Soykut, 2002, s. 42). Ortaçağ'da -bugün yanlışlığı kabul edilmekle birlikte- Avrupa'nın Hıristiyanlığın ana mekânı olduğu konusunda bir uzlaşma olduğu görülmektedir. Bu çağ, Avrupa'nın siyasî, sosyal ve kültürel hayatında dinin, özellikle de Kilise'nin belirleyici olduğu bir dönemdir. Bu doğrultuda, Avrupa Ortaçağ'da din üzerinden kendi kimliğini şekillendirirken, farklı bir dinin inananlarını da ötekileştirmiştir. 8. yüzyılın ortalarında, Toledo'da bir rahip, Sevilalı Isidoro'nun başlattığı *Historiae*'nin devamı niteliğindeki *Continuatio Hispanica* adlı eserinde, 732'de yapılan Poitiers savaşından sonra muzaffer Austrasyalı *Europenses* olarak adlandırmıştır (Cardini, 2004, s. 6). Bu şekilde bir "dış tehdide" karşı kazanılan bu zafer, kendi kimliğinin (Avrupalı) sınırlarını belirleme konusunda nasıl etkili olduğunu göstermektedir. Müslüman Arap ordularının 7. yüzyılda Doğu Akdeniz'deki Hıristiyan topraklarına yönelik ilk fetih hareketinden, Türk ordularının 1683'te II. Viyana kuşatmasıyla başlayan geri çekilmesine değin geçen sürede Hıristiyan dünya, İslâm dünyasının siyasî ve askerî gücünü kendisine yönelmiş bir tehdit olarak kabul etti. "Barbar tehlikesi" konusundaki neredeyse mitolojik denilebilecek korku, elbette Oryantalist bakış açısının beslendiği önemli bir kaynaktır (Kontny, 2002, s. 123; Lewis, 1996, s. 5; Toledo, 2006, s. 25). Bu sebeple Hıristiyan ve Müslümanların tarihî ilişkilerini *kutsal savaş*, *haçlı seferleri* ya da *cihad* açısından anlama çabası belirgindir ve bunun için tarihsel bir meşrulaştırma söz konusudur. Diğer taraftan Suriye, Mısır, Kuzey Afrika, İspanya ve Sicilya gibi Hıristiyan topraklarındaki ilk büyük Müslüman yayılması, Hıristiyanların bu yerleri ilk kez geri almaları, Osmanlı İmparatorluğunun Asya ve Balkanlar'daki genişlemesi ve son iki yüzyılda Avrupa'nın sağladığı üstünlük gibi gelişmeler, her iki tarafın birbirleri hakkında belli bir imaj⁵ ve yazın yaratmalarını ve bunu yüzyıllara yaymalarını sağlamıştır.

⁵ Avrupa'da oluşan genel bir imgeleme örnek olarak, Emevi Yönetiminin daha 12. yüzyılda İspanya'dan silinmesine rağmen, bir eliyle kılıç öbür eliyle Kur'an tutan Müslüman savaşçısı imajının, İstanbul'un Türkler tarafından 1453'te fethedilmesine kadar bütün Avrupa'da etkili olması gösterilebilir (Hourani, 2001, s. 17; Hüseyin ty., s. 17).

Genel olarak Oryantalizmin İslâmiyet karşısındaki tutumunda şu iki eğilim ve amaç vardır: Birincisi, İslâm'a halk efsanelerinden ve hurafelerden oluşan bir bakış açısıyla bakan, objektif olmayan bir mücadele yolu izleyen tutum, ikincisi ise bilimsel objektifliğe daha yakın ve İslâm'ı, tabiat ve tıp bilimleriyle, felsefenin beşiği olarak gören eğilimdir (Yıldırım, 2002, s. 23-24). Bu ikinci tezin karşısında, İslâm'ın sadece Helenizm'i aktarmakta yararlı olduğu, bu kültürün, Ortaçağ Avrupa üniversitelerinde aslî evini bulduğu yönündeki tez yer almaktadır. Bu tez, açık olarak İslâm'ın Batı felsefe ve bilimine önemli bir katkıda bulunmadığını, dolayısıyla İslâm'ın, yalnızca Helenizm ve Batı arasında bir aracı rolü oynadığını iddia etmektedir (Turner, ty., s. 52; 1997, s. 122). Kronolojik olarak takip edilecek olursa, Oryantalizm tarafından İslâm şu şekilde görülür: Güçlü bir düşman, *Yakın Doğunun ürettiği sapkın bir yapı, yarı durağan, içine dönük bir kitle, egzotik bir hayat ve modern çağa fanatik bir tepki* (Pruett, ty., s. 61).

Bilimsel bir bakış açısıyla Avrupa, ilk defa 14. yüzyılın ilk yarısında Doğu dillerinin ve Batı medeniyetinin özünü tanımlamak yönünde adımlar atmıştır (Turner, 1997, s. 108). Dolayısıyla Oryantalizmin akademik tarihi, Hıristiyan Avrupa'da resmen 1312'de Viyana'da toplanan Kilise şurasının Paris, Oxford, Bologna, Avignon ve Salamanca Üniversitelerinde Arapça, Yunanca, İbranice ve Süryanice kürsülerinin kurulmasıyla başlamıştır (Dvornik, 1961, s. 65-66). Ancak Rudi Paret örneğinde olduğu gibi, Kur'an'ın Latince ilk tercümesinin tamamlandığı 1143 yılını başlangıç yılı olarak önerenler de bulunmaktadır. (Paret, 1967, s. 11). Dolayısıyla bu durum 18. yüzyıl sonlarında bir bilim olarak görülmeye başlayan ve sömürgecilikle yolları kesişen oryantalizmin fikrî alt yapısının, Avrupa Ortaçağlarında atıldığını göstermektedir. 12., 14. yüzyıllar ile 18. yüzyıl sonları, kendi içindeki tarihî dönüşümler ve Doğu ile olan ilişkileri ekseninde Avrupa'nın, Oryantalist yaklaşımını da şekillendirdiği yüzyıllar olmuştur. Örneğin, kelimenin akademik bir disiplin olarak kullanılmaya başlanması ile Hindistan ve Mısır gibi büyük sömürgelerde *yerli* kültürlerin tetkiki aynı zamana, 18.yüzyılın sonlarına tesadüf eder (Yücel, 2003, s. 12), ayrıca 1815'ten 1914'e değin doğrudan doğruya Avrupa yönetimindeki sömürgelerin kapladığı alanın yeryüzünün yaklaşık yüzde otuz beşinden yüzde seksen beşine çıktığı bilinmektedir ve bu durum Oryantalist metinlerde bir artışı da beraberinde getirmiştir.

Oryantalizm için bir milat belirleme problemi bir yana, Avrupa'nın diyalektik ve dolayısıyla değişen tarihî aktörleri ve söylemlerine paralel olarak Oryantalizmin de aktör ve söylemleri kısmen değişecektir. Bu sebeple oryantalist kimi zaman bir papaz, kimi zaman bir hümanist, kolonyalizm çağında ise bir sömürge memuru vs. olarak karşımıza çıkacaktır. Dahası, Oryantalizmin kolonyal bir söylem olması, onun bir akademik disiplinler kümesi üzerinden yükseldiği gerçeğini tekzip etmez. Ciddî bir oryantalist aynı zamanda ömrünün bir kısmını ilgili dil(ler)i öğrenmek için bedevî çadırında geçiren ciddî bir filolog ve teoloji uzmanıdır da.

Oryantalist araştırma ve çalışmalar, metinleri yayına hazırlayıp çevirmekten –Antik ya da modern–, bilinen tüm Asya ve Kuzey Afrika uygarlıklarına ilişkin para bilim (nümizmatik), antropoloji, filoloji, arkeoloji, sosyoloji, iktisat, tarih, edebiyat ve kültür çalışmalarına kadar her şeyi kapsamaktadır. Bu yönüyle Oryantalizm, Batı'nın Doğu'ya yaklaşımında amatör hevesleri değil, uzmanlık alanlarına başvurmayı betimler. Ancak son kertede Oryantalist söylemin, Batı'nın hegemonyal bir güç yatırımı olması olgusu, yani onu somut bir cisme dönüştüren sömürgeci/emperyalist güç aygıtı ile ilişkisi bu noktada ortaya çıkar (Mutman, 1999, s. 30-31).

Genel olarak, Batı'nın Doğu hakkındaki her tür bilgisini ve tecrübesini Oryantalizm olarak sunma eğilimi hâkimdir. Ancak üzerinde en çok tartışılan nokta, Oryantalizmin geniş bir entelektüel-bilimsel üretime sahip olması bağlamında, yaygınlığı aşikâr yanlış bir doğu imajı mı yarattığıdır. Çünkü temelde oryantalistlerin kaynakları Doğu üzerine değil, Doğu'nun yansması üzerine konuşurlar⁶. Bu durumda Doğu, neredeyse Avrupa'ya özgü bir buluş haline gelir; fantastik maceraların, egzotik varlıkların, olağan üstü deneyimlerin mekânı ya da Doğu bilgisi (oryantalizm), Avrupa'nın Doğu'ya ilişkin ortaklaşa kurulmuş hayalidir denilebilir (Türkbağ, 2002, s. 208; Said, 2001, s. 11). Buna göre Doğu, hayalle gerçeğin, düşünlenle yaşananın sürekli yer değiştirmesi ile çarpıtılmasından ibarettir⁷.

Oryantalizmden söz etmek, yalnız onlara özgü olmasa da, öncelikle İngilizler ve Fransızlara ait bir kültürel girişimden, bir tasarıdan söz etmektir. Bu tasarı, farklı yönleriyle, tüm Hindistan ile Doğu Akdeniz, Kutsal Kitap ile Kutsal Topraklar, baharat ticareti, sömürge orduları ile uzun bir sömürge yönetimi geleneği, büyük bir araştırma birikimi, bir Doğu uzmanlığı, Doğu'ya ilişkin fikirler dizisi (Şark Despotizmi, Şark debdebesi), pek çok Doğu mezhebi, felsefesi gibi çalışma alanlarını içerir. Bu sebeple,

⁶ Doğu, metinler aracılığıyla algılanır, tasavvur edilir. Said için önemli olan oryantalizmin ya da Doğu hakkındaki fikirlerin iç tutarlılığıdır, çünkü ona göre bu tür fikirlerin gerçek veya somut Doğu'yla hiçbir ilintisi yoktur. Bu durumda Said, Avrupa'nın bilgisinin gerçek, algılanabilir Doğu üzerinden değil, metinler arası fikirler yoluyla oluşturulduğunu kabul etmektedir. Doğu denen olgu ya da kültürel mekân aslında insanların Batı'da yarattığı bir "imgelem"dir. Aslında bütün Oryantalist söylemin dayandığı temel yapıda, gözlemler ile gözleme dayanmayan yargılar iki ayrı kayıt oluşturur, yargıların gözlem kisvesi altında sunulması dışında ikisi arasında neredeyse hiç bağ yoktur (El-Azmeh, 2003, s. 250; Çırakman, 2002a, s. 192; Said, 1985, s. 14-17).

⁷ Said'in kalkış noktası, felsefî veya sosyo-psikolojik bir sorundan, yani ötekini algılama ve anlama sorunsalından kaynaklanmakla beraber, sonuç itibarıyla Said, düşünce tarihine yönelik ciddi bir iddiada bulunmaktadır: Said'e göre, çağlar boyunca Avrupalının Doğulular hakkındaki her türlü bilgisi ve bu bilginin temsili çarpık, eksik ve yanlış algılamalara dayanır. Bununla birlikte, Batı'nın Doğu fikri her zaman Batı'yı yücelten ve Batı'nın üstünlüğünü yineleyen bir söylemdir. Batı'nın Doğu tasarımları ışığında yürüttüğü eylemler Said'e göre, kaçınılmaz bir şekilde, sömürgecilikle beraber Batı'nın Doğu'ya hâkimiyetini pekiştirmeye yöneliktir. Bkz. Çırakman, 2002a, s. 190; Said, 1985; 2001, s. 216-237.

İngiltere ve Fransa'nın Doğu'da ve Doğu araştırmalarında öncü uluslar olmaları, 20. yüzyıl öncesinde bu öncülük konumunu iki büyük sömürge ağı sayesinde korudukları gerçeğinden ayrı düşünülemez.

Said, geniş bir tarih dilimine yayılmış edebî, bilimsel ve diplomatik söylemlere dayalı şarkiyatçı küme üzerinde yaptığı incelemede Batı ve Doğu kültürleri ve halkları arasında *hayalî coğrafi ayrımlar* kuran metinsel bir evrenin varlığına dikkatimizi çeker. Avrupalı, Doğu'yu anlamak ve bilmek amacıyla oldukça geniş bir retorik figürler ve söylemsel mecazlar hazinesine başvurmuştur. Bizzat Oryantalist söylem tarafından üretilen bilgi "Doğu"yu yaratır. Bu söylemler sadece 'bilgi değil, bizzat betimler görüldüğü gerçekliği de yaratırlar' (Said, 2001, s. 93). Doğu olarak adlandırılan kültürel mekânın kendi ancak bu metinler tarafından ve bu metinlerde üretilen bilgi sayesinde mümkün hale gelmektedir⁸. Said, Napoléon'un Şark seferinin, Chateaubriand'ın *Paris-Kudüs ve Kudüs-Paris Yolculuğu*, Lamartine'in *Voyage en Orient*'i ile Flaubert'in *Salammbô*'suna, gene aynı geleneğe Lanc'in *Modern Mısırlıların Gelenek ve Göreneklere Üzerine Açıklamalar*'ı ile Richard Burton'ın *Medine ile Mekke'ye Bir Hac Seyahatinin Kişisel Öyküsü*'ne uzanan bir metinler dizisi doğurmasını örnek olarak verir (2001, s. 97).

Oryantalizm Doğu kadar geniş ve çeşitlidir. Ancak bu çalışma, Batı'nın öteki yüzünü anlatan oryantalizmin fikrî doğuş evrelerini (Avrupa Ortaçağında) anlatmakla sınırlı kalacaktır.

Oryantalizmin Doğuşu: Ortaçağ Avrupası'nda İslam İmajı ve Araştırmaları

Oryantalizmin doğuş tarihini eğer Ortaçağ'a kadar geri götürürsek, onun İslâm ve Hıristiyan medeniyetlerinin Endülüs ve Sicilya'da yoğunlaşan mücadelesinden neşv ü nema bulduğunu söylememiz mümkün olur. Diğer taraftan özellikle Haçlı Seferleri, Avrupalıları, İslâm'ı ve Müslümanların yaşantılarını öğrenmeye sevk etmişti. Haçlı seferleri ve cihad, Hıristiyanlık ile İslâm dünyası arasındaki siyasî ilişkilerin bütün gerçekliğini kuşatmakta, Hıristiyanların İslâm'a Müslümanların Hıristiyanlığa yönelik yaklaşımlarını kısmen açıklayabilmektedir (Hourani, 2001, s. 18; Yıldırım, 2002, s. 21). Zira bu iki inancın müminleri Akdeniz havzasında bin yıldan beri karşı karşıya gelmekteydiler.

İslâm, Hıristiyan dünyasınca tehdit olarak algılanmaya başlandığı ilk andan itibaren Batılı Hıristiyanların ona yönelik tavrı "korku" ve "dehşet"⁹ kelimeleriyle tasvir

⁸ Oryantalizme yöneltilen eleştiriler içinde en çok ön plana çıkan, Oryantalist bilimin önemli miktarda bir birikim üretmiş olmasına rağmen, bunun, çoğu sistematik olarak yanıltıcı ve yanlışla götürücü değersiz sayılabilecek yapıtlardan oluşan bir birikim olduğu iddiasıdır. Buna göre Oryantalistlerin öğretime katkıları, Arapça metin çevirileri, el yazmalarının kataloglanması, bibliyografilerin düzenlenmesi ve sözlük hazırlanması gibi işlerin ötesine geçmemiştir. Bunun yanı sıra Oryantalist söylemin, temel motiflerin tekrarına düşmesi de eleştirildiği diğer bir husustur. Bkz. El-Azmeh, ty., s. 257; Yeğenoğlu, 1999, s. 108.

edilmekteydi. *Korku ve dehşet* Avrupa muhayyilesinde Ortaçağ'ın başlarından Haçlı Seferlerinin sonuna dek varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Southern, bu yaklaşımın köklerinin “cehalette” bulunduğunu iddia etmektedir (2000, s. 9-11). Avrupalılar İslâm hakkında neredeyse hiçbir şey bilmezlerken ve onu sadece Kitab-ı Mukaddes'in ışığında yorumlamaya çalışırlarken, İslâm peygamberi “Deccal” olarak görülmüş ve İslâm'ın doğuşu kıyamet alâmeti olarak değerlendirilmişti. Askerî eşitlik durumunu niteleyen Haçlı Seferleri döneminde, İslâm'la daha doğrudan gerçekleşen temaslar da bu olumsuz yargıları tam anlamıyla değiştirememişti (Hourani, 2001, s. 45).

Hristiyanların İslâm'a yönelik tavrı, İslâm henüz bir yüzyılımı doldurmadan önce, hızlı bir biçimde formüle edilmiştir. Şamlı Aziz Johannes (Johannes Damascenus), İslâm konusunda inceleme yapan ilk Hristiyan düşünürdü. O, *Bilginin Kaynağı* adlı eserinde İslâm'ı bir *Hristiyan heretizmi* olarak tanımlamıştı (Hourani, 2001, s. 24). Avrupa, ilk kez İslâm gücünün meydan okumasıyla karşılaştığında nasıl karşı konulacağına ilişkin gerçek bilgiye sahip olmaksızın, geniş bir efsaneler bütünü üretmiştir. Onlara göre Müslümanlar, “yanlış bir üçlemeye tapan putperestler”di; peygamberleri bir “büyücü”, hatta papa olmak için hırsıyla karşı koyup isyan ederek Arabistan'a kaçan ve burada kendi kilisesini kuran bir “Roma kilisesi kardinali”ydi. Popüler hurafeler bir yana, Avrupa'da İslâm'a dair ciddî bir inceleme ve çalışmanın habercilerini ancak 12. yüzyılda görmek mümkündür. Bu çalışmaların büyük bir bölümü, karşılıklı ilişkilerin diğer yerlere göre daha yoğun ve daha karmaşık olduğu İspanya'da yapılmıştır (Hourani, 2001, s. 25-26). Bu dönemden itibaren, her ne kadar mitler varlığını devam ettirse de ve onlara inanılmaya devam edilse de, İslâm'ın konumu noktasında ilâhiyatçıların incelemeleri bir Hristiyan düşünce şeması içinde gerçekleşmiştir.

Ortaçağ Avrupası Hristiyan ilâhiyatçıları için İslâm peygamberi gerçek bir peygamber değildi¹⁰. Onlar İslâm'ı da bir Ariuşçuluk biçimi olarak, İncil'de yer alan

⁹ İslâm'ın 7. ve 8. yüzyıldaki yayılışı, Hristiyan Batı anlayışına bir tehdit olmuş teolojik, siyasi ve kültürel bir meydan okuma hükmündeydi. Arap fetihlerinden Osmanlı İmparatorluğuna kadar Müslümanların Avrupa'ya doğru yayılışı, Hristiyanlık âleminde öncelikli bir tehdit olarak görülen İslâm'a karşı bir yabancılaşma ve güvensizlik getirdi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Esposito, 2002, s. 67,96; Southern, 2000, s. 1-12.

¹⁰ Ortaçağ'da İslâm imajı, bilimsel ve tarafsız olan modern görüşten dört noktada ayrılıyordu: İslâm dini “batıl” ve hakikatin “zıddı”dır, İslâm “şiddet” ve “kılıç” dinidir, “nefse düşkünlük” dinidir, (Hz.) Muhammed İsa'nın “muarızı”dır. Ortaçağ Hristiyan ilâhiyatçılarının çoğuna göre İslâm peygamberi “sahte”, Kur'an onun tarafından yazılmış bir kitap olarak kabul edilmekteydi. Bununla beraber, İslâm'ı yabancı ve zararlı bir güç olarak resmetmiş, peygamberi ise ya bir “kabile tanrısı” olarak göstermiş ya da “şeytan” veya deccal'la eşit kabul etmişlerdi. Nitekim 13. yüzyılın ilk yarısında objektife yakın bazı görüşlere de rastlamak mümkündür. Bu yazarlardan biri bir İspanyol Yahudi'si olan Pedro Alfonso (Petrus Alfons)'dur. Latinceye Doğu efsanelerinin ilk taşıyıcısı ve Batı'daki Arap biliminin ilk öne çıkan isimlerinden biri olması yanı sıra (Hz.) Muhammed'in hayatı ve İslâm'la ilgili nesnel bir değere sahip ilk bilgileri o vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin, ty., s. 16; Rodinson, 1983, s. 23; Southern, 2000, s. 41-42; Watt, 2000, s. 143; Yücel, 2003, s. 12.

kehanetler bağlamında değerlendirdiler. Kurtubalı Eulogius ya da Alvarus İslâm'ı "deccal'ın son kez ortaya çıkışı yolunda bir hazırlık (Hourani, 2001, s.23)" olarak niteler. John Wyclif İslâm'ı "kilise içinde kötülüğün adı" olarak, Luther de Kettonlu William'in Latince Kur'an çevirisinin 1543 tarihli baskısına yazdığı önsözde, papayı deccal'ın başı, İslâm'ı da gövdesi ilân etmişti¹¹. Bununla birlikte İslâm, bünyesinde barındırdığı hatalara rağmen Hıristiyan hakikatinin bir yansıması ve o nedenle de kendi tarzındaki gerçeğe bir tanıklık da olabilirdi. İslâm'a Hıristiyan düşüncesinin çatısı içinde, teolojik bir statü vermeye, ona bir varlık sebebi kazandırmaya yönelik ilk teşebbüs, Emeviler döneminde Suriye'de yaşayan ve İslâm'ın anlamına ilişkin bir düşünce geliştiren Hıristiyan teolog olan Aziz Johannes'e kadar geri gitmekteydi. Ona göre İslâm peygamberi kendi yanlışlarını bazı doğrulara karıştırmıştı. Şayet Kur'an Mesih'in tanrısallığını reddetmişse, hiç değilse İsa'nın peygamberliğini kabul etmiş ve onu "Tanrı'nın sözü" ve "Tanrı'nın ruhu" şeklinde adlandırmıştı. Teslisi reddetmişse, bütün vurguyu "Tanrı'nın birliği" üzerine teksif etmişti (Hourani, 2001, s.48-49). Dolayısıyla Ona göre, İslâm bir imansızlık, putperestlik olarak kabul edilemezdi.

Diğer taraftan İslâmî araştırmalar alanında değil, geniş manasıyla bilim tarihi alanında 10. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa'da küçük topluluklar dünya ve insan hakkındaki felsefi/nazarî bilgileri artırma yönünde adımlar attılar. Ancak, bu bilgiler eski medeniyetlerden gelen Latince eserlerdeydi. Bu merakın sonucunda, Arapların antik dünyadan kalan bu eserleri dillerine çevirdikleri öğrenilmiş ve Arap bilimi İngiltere'ye, Salerno'ya, bilhassa temasların daha kolay gerçekleştiği İspanya'ya yayılmıştı. Yayılmayla birlikte tercümeleme artmış ve entellektüel faaliyetin belli başlı merkezlerinden biri olan Toledo'nun 1085'te düşüşünden sonra teşkilatlanmıştır (Rodinson, 1983, s. 22-23). Şüphesiz ki başlangıçta Arap yazmalarında aranan, hiç bir surette İslâm veya İslâm dünyası hakkında bir imaj değil, tabiat ve insan hakkında kadim bilgelikten sağlanacak objektif bir bilgidir. Bununla beraber bu bilgiyi sağlayan Müslümanlarla tanışılmış ve temaslar da kurulmuştur. Diğer taraftan, bazı Hıristiyanların İslâm'ın doğasını ve onun ilahî takdir içindeki yerinin ortaya çıkarttığı problemi anlamaya çalıştığı veya tartıştığı bir dönem de olmuştur. 12. yüzyılın sonlarında Cluny manastırında bir grup din adamı, manastırın başrahibi Pierre Venerable (Petrus Venerabilis) (1094-1156) öncülüğünde, Kur'an'ı ve diğer İslâmî metinleri tercüme etmişler, Müslümanların inançlarını ve ileri sürdükleri iddiaları kendilerinin anladıkları biçimde kavramaya çalışmışlardır.¹² Bu dönemde bir yandan İslâmiyet'e

¹¹ Diğer yandan, İslâm'ı Hıristiyanların günahları için bir ceza olarak ve bu nedenle de onu Tanrının cezalandırıcı sevgisinin bir işareti sayan görüşler de bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. El-Azmeh, 2003, s. 254.

¹² Cluny okulu tarafından elde edilen bir miktar bilgi ve anlayışın daha sonraki düşünürler üzerinde bir etkisi olduğu açıktır. Cluny'de oluşturulan bilgi Orta Çağ mirasının parçası olarak daha sonraki çağlarda da varlığını devam ettirmiştir. Bkz. Hourani, 2001, s. 47; Southern, 2000, s. 45-46.

karşı duyulan merak, bir yandan da İslâm'ın ilmî mirasına karşı gösterilen ilgi dikkat çekici boyuttadır.¹³ Aynı dönemde İngiliz Kettonlu Robert 1143'de Kur'an tercümesini tamamlamıştır. Kettonlu Robert'in Kur'an tercümesi İslâm araştırmalarında bir dönüm noktası olarak da değerlendirilebilir. Bu tercümeyle birlikte Avrupa ilk defa ciddi bir İslâm araştırması için malzeme ve vasıtaya sahip oluyordu (Southern, 2000, s. 44). Kettonlu Robert Kur'an'ı tercüme ederken, aynı dönemde Cartinthialı Herman'ın, Muhammed'in soy ağacını çıkarttığı, Mozarap Hıristiyanlarından Toledolu Marcos'un ise el-Kindi'nin *Risale*'sini tercüme ettiği görülmektedir. Tüm bu birbirinden farklı metinler bir araya getirilerek bir derleme oluşturulmuştur; bu derleme Batı'da yüzyıllar boyunca İslâm diniyle ilgili en kapsamlı ve en yetkin çalışma sayılacak, *Corpus Cluniacense* veya *Collectio Toletana* adıyla bilinecektir (Cardini, 2004, s. 103). Orta Çağ'da Avrupalı din adamlarının İslâm dinini anlama yönünde faaliyetlerde bulunmalarının en önemli amacının, rakip dini çürütmek ve böylece kendi cemaatlerini korumak olduğu aşikârdır (Hourani, 2001, s. 45-46; Lewis 1996:6; Rodinson 1983:23). 12. yüzyılda Viterbo'lu Godfrey yazdığı *Dünya Tarihi*'nde (Hz.) Muhammed'in hayatına yer vermiş, 13. yüzyılın başlarında Toledo başpiskoposu kardinal Rodrigo Ximenes de, Avrupa'da yazılan ilk *Arap Tarihi*'ni kaleme almıştır (Rodinson, 1983, s. 23-26). Bu şekilde İslâm dünyasının coğrafyası, iklimi, şehirleri, yönetim şekli, hayvan ve bitki örtüsü, ziraat ve sınaî ürünleri artık çok daha iyi tanınmaya başlamıştır.

İslâm dünyasının daha iyi bilinmesine yol açan bir başka saik de, ekonomik çıkarlarla ilişkilidir. İslâm dünyası birçok Avrupalı tacir için büyük önem taşımaktaydı (Rodinson, 1983, s. 26). Ticarî ilişkiler ortak bir takım uygulamalara yol açmış ve iki dünya daha yakından tanışmıştır. Bunun sonucunda Arap parasının Batı'da geçerli hale geldiği de görülmektedir. Ticaret aynı zamanda hükümetler seviyesinde ilişkileri de gerektiriyordu. Örneğin, Campagna şehirleriyle, bilhassa Amalfi ile Araplar arasında ittifaklar kurulmuştur¹⁴. İslâmiyet, İslâmiyet'in kaynakları ve İslâm kavimleriyle ilgili daha kesin bilgilerin oluşturulması, siyasî ve ticarî alanda çoğalan pratik ilişkiler ve bu ilişkilerden doğan işbirliği, kaynağı İslâm topraklarında bulunan ilmî veya felsefi doktrinlere gösterilen büyük itibar, ayrıca Batı zihniyetindeki iç gelişmeler, İslâm dünyasına yönelik bakış açısını derinleştirmeye başlayacaktır.

¹³ Bu durum kendi içinde düalist bir yapıya da sahiptir. Zira bir yanda 12. yüzyılda İslâm dünyası, felsefenin güçlü bir beşiği olarak kabul eden yaklaşım, diğer tarafta ise halkın kafasında yaşayan "gülünç" veya "korkutucu" İslâm imajı bulunmaktaydı. Bunu aydınların kafasındaki saygıdeğer İslâm ya da Müslüman imajıyla bağdaştırmak güçtür. Bu konudaki tartışmalar için bkz. Rodinson, 1983, s. 25.

¹⁴ 11. yüzyılda Amalfililer Fatımi Halifesi el-Hakim'in yıktığı Kudüs'teki Santa Maria Kilisesini yeniden inşa etmişlerdir. Filistin'le bağlantılarının da çok güçlü olduğu, ayrıca ilk Haçlı Seferinden önce Antakya'da bir mahallelerinin de olduğu bilinmektedir. Bkz. Rodinson, 1983, s. 27.

Oryantalistlerin beslendiği Doğu-Batı farklılaşması (birbirinden farklı iki dünya ayrımı), 11. ve 13. yüzyıllar arasında Haçlı Seferleriyle birlikte başlamıştır. Haçlı Seferleri döneminde Avrupa Hıristiyanlığı İslâmiyet'le, onun topraklarında, somut olarak karşı karşıya geldi. Avrupa Hıristiyanlığının bu rakip din konusunda oluşturduğu temel imaj, aslında bu buluşmayla birlikte şekillenmiştir (Hentch, 1996, s. 42-43). Haçlıların Doğu'su, Haçlı Seferleriyle gerçek bir kimliğe bürünmeden önce dinî bir söylemle kurulmaya başlanmıştır. Bu söylem, gizli bir yeryüzü cennetine duyulan arzunun eşlik ettiği, "Kutsal Toprakları Kurtarma"¹⁵ gayesine dayanır. Ünlü *Etymologiae (Etimolojiler)* adlı eserinde, "cennet doğuda bir yerdedir", diye yazan Isidoro de Sevilla (560-639), böylece, neredeyse bütün bir Ortaçağ boyunca sürecek olan bir geleneği de saptamış oluyordu (Hentch, 1996, s. 50). Kuzey Batı Avrupa'nın İslâm'la karşılaşmasının, 11. ve 13. yüzyıllar arasında, bugünkü düşünsel anlamıyla Batı olarak ortaya çıkacak bilinçlenmenin başlangıcını belirlediği bilinmektedir. Bu, "öteki"nin karşısında, belirli bir dinsel fanatizmin beslediği bir bilinçlenmedir ki, 11. ve 13.yüzyıllar arasında, "öteki" artık açıkça İslâm'dır.

Haçlı Seferleri döneminde Hıristiyanlık bir siyasî düstur, coğrafi sınır, kültürel öz bilinç ölçüsü haline gelmiştir. Bu, Doğu-Batı çatışmasında sınırları kesin olarak Batı'nın çizmeye başladığının da bir göstergesidir. Kutsal toprakların dışında da devam eden bu çatışmaya damgasını vuran tarihler, 1061'de Sicilya ve Messina'nın fethi, 1072'de Palermo ve 1085'te Toledo'nun ele geçirilmesi, 1099'da Kudüs'ün işgalidir. Bu çatışmadan "Serazen" ile "Mağribî" kategorileri doğmuştur. İslâm'ın gözlenebilir örnekleri olan bu kategoriler, farklı, olumsuz, korkutucu bir fenomenler dizisinin göstergeleri haline gelmiştir. Kültürel bir üslûp ve olumsuz bir estetik dağarcığın bileşenlerinden biri olan Oryantalizm, doğal olarak, dönemin hâkim yazılı kültür kodları çerçevesinde ifade edilmiştir. Böylece Serazenler, Kitab-ı Mukaddes efsaneleri çerçevesinde "Hacer soyu" olarak tanımlandı, Muhammed de papa olamamış bir kardinale benzetildi (El-Azmeh, 2003, s. 253).

Avrupa, İslâm'ı Ortaçağ'dan beri tüm Avrupa uygarlığının karşısında kurulmuş bir yabancının ideal örneğine dönüştürmüştür. Pirenne'e göre, 7. yüzyılda başlayan "İslâm istilâsı"nın sonucu, Avrupa kültürünün merkezinin, artık bir Müslüman Arap diyarı olan Akdeniz'den kuzeye kayması olmuştur (1983, s. 24). Avrupa'nın özellikle coğrafi ve toplum yapısı bakımından Arap uygarlığına en uzak bölgelerine veya politik iktidarını yayması için zorunlu olan birleştirici bir ideoloji arayışı içindeki papalığa göre, İslâm "sapkınlık"tı. Ama aynı dönemde Latin Hıristiyanlığının güneyindeki topraklarda dinsel fanatizm aynı baskıcı güce sahip değildir, çünkü İslâm, onunla yan yana yaşamının doğal, istenen, yararlı bir şey olduğu, hem eş hem de daha üstün bir kültürdü. 13. yüzyılda bölünmelerin ve çatışmaların ötesinde apaçık bir Akdeniz ortak yaşamı oluşturan havayı politika alanında, 1197'de Sicilya Kralı, 1212-50 yılları arasında da

Kutsal Roma-Germen İmparatorluğunun İmparatoru olan II. Friedrich von Hohenstaufen temsil etmiştir (Hentch, 1996, s. 68). Daha Normanların Sicilya'ya gelişlerinden itibaren, Müslüman toplumunun kurumsal, bilimsel ve sanatsal kazanımlarından pek çoğunu kendilerine mal etmeyi başardıkları görülmektedir. İslâm uygarlığı ile temasları sayesinde Sicilya, 11. ve 13. yüzyıllar arasında, Avrupa'nın diğer ülkeleriyle dikkati çeken bir tezat sergileyen bir gelişme ve refah içinde yaşamıştı. Bununla beraber, II. Friedrich'in 1229'da Sultan el-Kamil ile yaptığı İslâm-Hıristiyan anlaşması pek de "Doğu ile Batı'nın barışması (Hentch, 1996, s. 69)" anlamına gelmese de, daha çok Akdeniz'in kendi kendini tanıması olarak yorumlanabilir.

Avrupa, Ortaçağla birlikte kendini *Universitas Christianitatis* (Hıristiyanlığın evrensel bütünlüğü) çerçevesinde tanımlamıştır. Bu Hıristiyan evreni ya da birliğiyle özdeşleşme, Rönesans'ın hümanist yaklaşımlarında da yok olmamış, aksine, birçok İtalyan Hümanist'in eserlerinde görüldüğü gibi (örneğin Papa II. Pius olarak adlandırılan Enea Silvio Piccolomini), Hıristiyanlık ve Avrupa medeniyeti, asıl uygarlık, İslâm medeniyeti de bu uygarlığın anti-tezi ve düşmanı olarak ortaya çıkarılmıştır. Genelde tek tanrılı dinlerin (Yahudilik hariç) özelden ise 7. yüzyıldan itibaren bir dünya dini ve dünya gücü olarak ortaya çıkan İslâm medeniyetinin evrensellik iddiası ile Orta Doğu'dan Pirene dağlarına kadar yüzyıl gibi kısa bir zamanda ilerleyen İslâm ordularının daha önce *Christianitas*'a ait olan Kuzey Afrika ve İberya'daki askerî ve siyasetî mevcudiyeti, Avrupa'nın gözünde Avrupalı ve Hıristiyan olmayanların *öteki* olarak görülmesine neden olmuştur. 1072 yılında Sicilya'daki Arap emirliğinin son kalesi Palermo'nun Normanlar tarafından fethedilmesi ve 1492'de İberya'daki son Arap kalesi Granada'nın İspanyolların eline geçmesi, hemen hemen Selçukluların Bizans'ın Anadolu'daki topraklarını ele geçirmeleri ve Osmanlıların Konstantinopolis'i fethetmeleri arasındaki zamana tekabül eder (Lewis, 1970, s. 18-19; Platania, 2003, s. 117-119; Soykut, 2002, s. 41-42). Dolayısıyla eski Helenler zamanında "barbar" kabul edilen ve "öteki"ni temsil eden Perslerin üstlendiği rolü tarihî bir silsilede, önce Roma İmparatorluğuna saldırılarıyla Hunlar, 13. yüzyılda Kuzey Doğu Avrupa'daki varlıklarıyla Moğollar, daha sonra Güney Avrupa'daki mevcudiyetleriyle Araplar ve en son Avrupa içlerine kadar uzanan fetihleriyle Osmanlılar devralmışlardır.

Ortaçağ Hıristiyanlığı ile Ortaçağ İslâm'ı arasındaki bir karşılaştırma, İslâm dünyasının antik uygarlıktan modern uygarlığa geçmek için yetkin yolu sunduğunu

¹⁵ Bununla birlikte Haçlı Seferlerinin ön cephesinde yer alan, Papa'nın "İsa'nın kabrinin kurtarılması" uğruna Batılı şövalyeleri bir araya toplama projesinin dinî söylemi yanında, başka bir hedefe de sahip olduğu unutulmamalıdır. Papa II. Urbanus'un 1095'te Clermont Konsili'nde yaptığı çağrı daha çok, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun dünyevi iktidarına karşı yürüttüğü mücadelede Papalığın gücünü pekiştirme isteğinden kaynaklanmaktadır. Bkz. Hentch, 1996, s. 52.

gösterecektir. İslâm dünyası varlıklı ve genişti, birçok değişik halkı ve önemli bir kaynak zenginliğini barındıran bir alanı kaplamaktaydı. Batı Hıristiyan âlemi gibi, o da Helen uygarlığının mirasına sahip çıkmıştır. Hatta Batı Hıristiyan âlemi İslâm dünyasından daha sonra (çünkü büyük ölçüde onun vasıtasıyla) Helen uygarlığının mirasına sahip çıkmıştır (Lewis, 1996, s.8). Bunun yanında, Avrupa'da entelektüel bakımdan, büyük İslâm yazarları, yavaş yavaş özümsemiş ve ortak kültüre katılmıştır. Artık uzun süre felsefede İbn Sina, İbn Rüşd, Ali Abbas, Râzi, tıp alanında İbn Musavayh'in eserleri basılacak, yorumlanacak ve incelenecektir (Rodinson, 1983, s.34-35). Müslüman Doğu'dan kültür aktarmaları her zamankinden daha çok bu dönemde yapılmıştır. Edebî aktarmalar şüphesiz ki ticarî ilişkiler sayesinde daha da artmıştı. Bu durum, Müslümanlar ile Avrupa Hıristiyanları arasındaki ilişkinin yalnız bir kutsal savaş, Haçlı Seferi ve cihad ilişkisinden ibaret olmadığını göstermektedir. Akdeniz boyunca işleyen ticaretin varlığı da unutulmamalıdır ve zamanla bunun dengesi değişmiştir; 11. ve 12. yüzyıllardan başlayarak, İtalyan limanları Doğu ile olan ticaretlerini genişlettiler ve 15. ve 16. yüzyıllarda, Kuzey Avrupa limanlarından kalkan gemiler Akdeniz ve Hint okyanusunda görülmeye başladılar. Bu durum Avrupa'nın zihnindeki Doğu'nun sınırlarının da genişlemesine sebep oldu.

Sonuç

Kavramlar insan ürünüdür, dolayısıyla tarihsel (ve değişken)dir; kendinde bir gerçeklik vazetmezler. Dolayısıyla onları tarihsel değişimin ifade biçimleri, göstergeleri olarak okumak daha doğru olur. Dolayısıyla aynı kavram başka bir tarihsel kesitte, hele o tarihsel dönem başka kavramlarla kendini tanımlıyorsa, farklı bir içerik kazanabilir. Doğu, Ortaçağ'da Müslüman kâfirlerin ikametgâhı, dinin talileştiği Aydınlanma çağına ise insanî serüvenin farklı ve keyifli bir mekân olarak tasvir edilebilmişti. Ortaçağların *karanlık* dünyası, modern zamanların bilimsel dünyasından daha az şiddet içeriyordu, Kudüs için savaşan taraflar birbirlerinin mertliklerini rahatlıkla takdir edebiliyordu. Din saikiyle yapılan savaş Ortaçağların yegâne resmi değildi, ticaret, antik miras ve her iki dinin Ortadoğu kökenli olmasını, aynı şehirde farklı dinlerden insanların ortak yaşantılarını da bu resme katmak gerekirdi.

Fakat tarih değişkenler kadar sabit olanları da, tözleri de dikkate almak zorundadır. F. Braudel, "Tarih incelemesi, olayları değil olguları öne çıkaran uzun dönemler üzerinden yapılmalıdır" der. Bu çalışma, Oryantalizmin üslup ve temaları değişse de özünün değişmediğini, Orient'in Occident tarafından ötekileştirilerek, Batı'nın kendi imgesinin inşasında kullanıldığı iddiasının kökenleri üzerinde durmayı amaçlamaktadır.

Bu çerçevede, "Batı" ve "Doğu" 8. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın kendi evreni içinde, sahip olduğu dinî kalıplar içerisinde şekillenmiştir. Bu kalıpların esnediği ya da biçim değiştirdiği dönemlerden biri olan Avrupa sömürgeciliğinin başlama tarihi

“Doğu” ve “Batı” ayrışmasını zıt kutuplara taşımayı ve farklılıkların belirginleşmesini sağlamıştır. Buna göre Oryantalizm, Batı sömürge imparatorluğu dairesi içine girmeye aday coğrafya ve kültürlerin keşfi ve tanımlanması görevini üstlenecektir. Batı, 8. yüzyılda İslâm dünyasıyla ilk karşılaşmasından itibaren yaşadığı tüm iç –siyasî, ekonomik ve kültürel- dönüşümlerini başından itibaren kendisi için en büyük tehdit kabul ettiği bu dünyaya bakışına yansıtmıştır. Oryantalizm kavramı her ne kadar sözlüklere 18. yüzyıl sonlarında girmişse de kavramsal içeriği yüzlerce yıllık bir birikime sahiptir. Bu birikim 18. yüzyıla değin “öteki” şeklinde kendi dünyasından (Batı’dan) farklılaştırdığı İslâm coğrafyasına, kültürüne ve siyasasına ilişkin anlamlarla yüklüdür.

Avrupa’nın Ortaçağlardan itibaren “öteki” başlığı altında yarattığı hasımı, yani İslâm dünyası, gerçekte var olan öğeleriyle somut bir şekilde varlığını sergilerken, buna bir de gerçekte aslında hiç var olmamış ama Avrupa insanının hayal dünyasından beslenmiş zararsız ve renkli bir İslâm dünyası eklenmişti. Birincisi kendisine ait kültürel, siyasal malzemeleriyle varlığını sergilerken, ikincisi daha çok Avrupalı’nın hayal ettiği ya da olmasını istediği şekle bürünmüş, daha çok onun sosyo-ekonomik şartlarında sınırlarını genişletmiş, Avrupalı’nın kendi edebî ve sanatsal dünyasında kendine bir yer edinmiştir. Batı için gerçekte var olan İslâm dünyasını, yani “öteki” olarak adlandırdığı dünyanın somut gerçeklerini bilmek ve onu tanımak isteği, son kertede sömürgeci politikalarıyla da ilintiliydi. Bu anlamda “öteki” hakkında en gerçek bilgiyi Oryantalist çerçevede edinebilirdi. Ancak burada da Avrupa’nın kendi iç siyasal, ekonomik ve askerî evrimi doğrultusunda Doğu’ya dair yaklaşımı ya da politikası şekillenmiş oldu. Böylece 18. yüzyılın sonlarından itibaren Oryantalist yaklaşımın ürettiği Doğu bilgisi, sömürgecilik, ekonomik pazar, medenileştirme, reform, modernleşme ve buna benzer kavramlar etrafında biçimlenmeye başlamıştır.

Kaynakça

- Ahmad, A. (2000). Between orientalism and historicism. A. L. Macfie (Ed.). *Orientalism: A reader* (s. 285-297). Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Amin, S. (1989). *Eurocentrism*. London: Zed Books.
- Cardini, F. (2004). *Avrupa ve islam* (Gürol Koca Çev.). İstanbul: Literatür Yayınları.
- Çırakman, A. (2002a). Oryantalizmin varsayımsal temelleri: Fikri sabit imgelem ve düşünce Tarihi. *Doğu Batı*, 20, 189-205.
- Çırakman, A. (2002b). *From the “terror of the world” to the “sick man of europe”*: *European images of ottoman empire and society from the sixteenth century to the nineteenth*. New York: Peter Lang Publishing.
- Dvornik, F. (1961). *The ecumenical councils*. New York: Hawthorn Books.

- El-Azmeh, A. (ty.). Oryantalizmin eklemelenmesi. A. Hüseyin, R. Olsan ve C. Kureşi (Ed.). (Bedirhan Muhib Çev.). *Oryantalistler ve islamiyatçılar: Oryantalist ideolojinin eleştirisi* (s. 229-268). İstanbul: İnsan Yayınları.
- El-Azmeh, A. (2003). *İslamlar ve moderniteler* (Elçin Gen Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Esposito, J. L.. (2002). *İslam tehdidi efsanesi* (Ömer Baldık, Ali Köse, Talip Küçükcan Çev.). İstanbul: Da Yayınları.
- Hentch, T. (1996). *Hayali doğu* (Aysel Bora Çev.). İstanbul: Metis yayınları.
- Hourani, A. (2001). *Avrupa ve orta doğu* (Ahmet Aydoğan, Fahrettin Altun Çev.). İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Hüseyin, A. (ty.). Oryantalizmin ideolojisi. Asaf Hüseyin, Robert Olsan, Cemil Kureşi (Ed.). (Bedirhan Muhib Çev.). *Oryantalistler ve islamiyatçılar: Oryantalist İdeolojinin Eleştirisi* (s.15-34). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Keyman, F., Mutman M. ve Yeğenoğlu M. (1999). Giriş: Dünya nasıl dünya oldu? F. Keyman, M. Mutman ve M. Yeğenoğlu (Ed.). *Oryantalizm, hegemonya ve kültürel fark* (s. 7-23). İstanbul:İletişim Yayınları.
- Keyman, Fuat. (1999). Farklılığa direnmek: Uluslararası ilişkiler kuramında "öteki" sorunu. F. Keyman, M. Mutman ve M. Yeğenoğlu (Ed.). *Oryantalizm, hegemonya ve kültürel fark* (s. 71-106). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kontny, O. (2002). Üçgenin tabanını yok sayan Pythagoras: Oryantalizm ve ataerkillik üzerine *Doğu Batı*, 20, 121-136.
- Lewis, B. (1970). İslam. Denis Sinor (Ed.), *Orientalism and history* (s. 16-34). London: Indiana University Press.
- Lewis, B. (1996). *Çatışan kültürler* (Nurettin Elhüseyni Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Mutman, M. (1999). Oryantalizmin gölgesi altında: Batı'ya karşı islam. F. Keyman, M. Mutman ve M. Yeğenoğlu (Ed.). *Oryantalizm, hegemonya ve kültürel fark* (s. 25-69). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Paret, R. (1967). *ed-Dirasatü'l-Arabiyye ve'l-İslamiyye fi'l-Cami'ati'l-Almaniyye* (Mustafa Mahir Çev.), Kahire.
- Pirenne, H. (1983). *Ortaçağ Avrupa'sının ekonomik ve sosyal tarihi* (Uygur Kocabaşoğlu Çev.). İstanbul: Alan Yayınları.
- Platania, G. (2003). The Turkish threat and the idea of "crusading" in the papal policy of the modern age as seen in some unpublished or rare works of lay or religious authors (XV-XVII th cen.). M. Soykut (Ed.). *Historical image of the Turk in Europe 15 th century to the present* (s. 117-145). İstanbul: The Isis press.
- Pruett, G. E. (ty.). İslam ve oryantalizm. A. Hüseyin, C. Kureşi (Ed.). (Bedirhan Muhib Çev.). *Oryantalistler ve islamiyatçılar: Oryantalist ideolojinin eleştirisi* (s. 69-112). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Rodinson, M. (1983). *Batı'yı büyüleyen islam* (Cemil Meriç Çev.). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Said, W. E. (1985). Orientalism reconsidered. F. Barker, P. Hulme, M. Iversen ve D. Loxley (Ed.). *Europe and its others* (s. 14-27). Colchester: University of Essex Press.

- Said, W. E. (1985). *Kültür ve emperyalizm* (Nemciye Alpay Çev.). İstanbul: Hil Yayınları.
- Said, W. E. (2001). *Şarkiyatçılık: Batı'nın şark anlayışları* (Berna Ünler Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Schaar, S. (2000). Orientalism at the service of imperialism. A. L. Macfie (Ed.). *Orientalism a reader* (s.181-193). Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Southern, R. W., (2000). *Orta Çağ Avrupa'sında islam algısı* (Ahmet Aydoğan Çev). İstanbul: Yöneliş Yayınları.
- Soykut, M. (2001). *Image of the "Turk" in Italy: A history of the "other" in early modern Europe: 1453-1683*. Berlin:Klaus Schwarz Verlag.
- Soykut, M. (2002). Tarihi perspektiften İtalyan şarkiyatçı ve Türkologları. *Doğu Batı*, 20, 41-84.
- Toledo, P. (2006). Osmanlı-İspanyol imparatorluklarında dünya İmparatorluğu fikri, 16. yüzyıl. P. M. Asuero (Ed.). *İspanya Türkiye 16. yüzyıldan 21. yüzyula rekabet ve dostluk* (P. B. Çarum Çev.). (s. 15-29). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Turner, B. S.. (1997). *Oryantalizm, kapitalizm ve islâm* (Ahmet Demirhan Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Turner, B. S.. (2001). *Marx ve oryantlizmin sonu* (Çağatay Keskinok Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Turner, B. S.. (t.y.). Oryantalizm ve islam'da sivil toplum meselesi. A. Hüseyin, R. Olsan ve C. Kureşi (Ed.), (Bedirhan Muhib Çev.). *Oryantalistler ve islamiyatçılar: Oryantalist ideolojinin eleştirisi* (s.35-59). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Türkbağ, A. U. (2002). Şark'a dair: Miladın 24. yılında şarkiyatçılık. *Doğu Batı*, 20, 207-218.
- Türk Dil Kurumu. (1992). *Türkçe sözlük*. Ankara:Türk Dil Kurumu.
- Venturi, F. (1963). Oriental despotism. *Journal for the History of Ideas*, 24, 133-142.
- Watt, M. (2000). *İslam Avrupa'da* (Hulusi Yavuz Çev.). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Yeğenoğlu, M. (1999). Peçeli fanteziler: Oryantalist söylemde kültürel ve cinsel fark. F. Keyman, M. Mutman ve M. Yeğenoğlu (Ed.). *Oryantalizm, hegemonya ve kültürel fark* (s.107-159). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldırım, S. (2002). *Oryantalistlerin yanılgıları*. İstanbul: Da Yayınları.
- Young, R. (1990). *White mythologies: writing history and the west*, New York: Routledge.
- Yücel, A. (2003). Önsöz. Ahmet Yücel (Ed.). *Oryantalistlerin gözüyle islam, yaklaşımlar ve örnek metinler* (s. 11-14). İstanbul: Rağbet Yayınları.